

DETERMINAREA CIRCUMSTANȚIALĂ. REPERE ISTORICE (2)

ANCUȚA COCIUBA

Liceul „Athanasie Marienescu”, Lipova (Arad)

Cuvinte-cheie: *gramatică, determinare circumstanțială, perspectivă istorică*

Apariția, în 1916, a *Cursului de lingvistică generală*, publicat de Charles Bally și Albert-Sechehaye în colaborare cu Robert Riedlinger, care reproducea cursul de lingvistică generală susținut de Ferdinand de Saussure la Universitatea din Geneva, în perioada 1907, 1908/1909 și 1910/1911, a constituit un moment de răscruce în istoria lingvisticii. (Noi am avut la dispoziție traducerea Irinei Izverna Tarabac, realizată după ediția critică a lui Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iași, 1998).

Limitându-ne aici doar la aspectele generale ale teoriei lui, vom releva dicotomiile fundamentale propuse de el, și anume:

- limbă – vorbire (langue-parole),
- sincronie – diacronie,
- sintagmatic – paradigmatic,
- semnificat – semnificant,
- lingvistică internă – lingvistică externă.

În general, prima dicotomie, cea dintre limbă și vorbire, este considerată piatra unghiulară a întregii teorii saussuriene. În virtutea acestei diferențieri, *limba* este considerată partea socială a *limbajului*, cuprinzând un tezaur intrinsec subiectelor vorbitoare, tezaur fixat prin practica vorbirii. Este un sistem virtual dat unui ansamblu de indivizi și care se actualizează printr-un sistem de semne. Așa stând lucrurile, nu poate crea limba și nici nu o poate modifica. Având un

caracter sistematic, limba se poate studia în sine și pentru sine, separat de vorbire.

Spre deosebire de lingvistica anterioară, preponderent istorică, F. de Saussure, pune accentul, în cadrul dicotomiei sincronie-diacronie, pe sincronie, căci, datorită statismului ei, limba poate fi sesizat cu mai multă exactitate în sistemul său. Teza saussuriană a dat un puternic și decisiv impuls cercetărilor structuraliste și funcționaliste.

Într-o consecință directă cu cele două exigențe, se produce și diferențierea dintre *sintagmatic și paradigmatic* prin care se postulează caracterul *liniar* al semnificantului, aceasta semnificând faptul că nu se pot pronunța deodată două entități ale limbii, ele urmându-se unele după altele în lanțul vorbirii, dând naștere unor combinații de elemente, propoziții sau fraze, pe care Saussure le numește *sintagme*. Termenii care alcătuiesc sintagmele nu au o valoare gramaticală în sine, ci numai prin relațiile stabilite cu termenul anterior sau posterior. Este vorba de *raporturi sintagmatice*. Ele au la bază asociații de termeni depozitați în memoria oricărui individ, considerate de lingvistul genevez drept *relații asociative*, care creează, în ultimă instanță, grupuri stabile și sistematice de *raporturi paradigmatic*. Se consideră că aceste dicotomii au facilitat, în bună măsură, apariția și dezvoltarea gramaticilor funcționale și generativ-transformaționale.

Elev al lui Ferdinand de Saussure, Charles Bally s-a preocupat și de probleme de sintaxă, mai ales în *Traité de stylistique française*, Heidelberg, 1919. El urmărește, de fapt, relația dintre stilistică și sintaxă, în sensul că „un fapt de sintaxă fiind un procedeu pur formal, nu are pentru ce să nu poată exprima o formă de sentiment tot așa de bine ca și o formă de idee“. Ca atare, „nu există deosebire de principiu între sintaxă și stilistică ori, mai exact, limita care le separă nu este trasată riguros“³⁷. În schimb, el nu se preocupă de problemele „interne“ ale sintaxei, între care și aspectele care ne interesează.

Un alt elev al lui Saussure, Charles Albert Séchehaye, s-a ocupat în mai multe lucrări de problemele generale ale sintaxei. Avem în vedere, în acest sens, *Programme et méthode de la linguistique théorique. Psychologie du langage*, Paris, Leipzig, Gèneve, 1908, *La méthode constructive en syntaxe* în „Revue des langues romanes“,

1919, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1925. Ideea de bază constă în „a reduce noțiunile de care ne servim în analiza frazelor la un număr foarte mic de fapte logice și psihologice care sunt combinate și dozate în chip diferit, dar rămân totdeauna aceleași. Analiza lui este una statică și are în vedere fraza cu un singur termen (monomembră), fraza cu doi termeni (diremă) și cele trei raporturi principale (coordonare și subordonare logică, cele dintre complement, subiect și predicat). De asemenea, are în vedere propozițiile simple cu logică implicită, urmărind aici subiectul verbului impersonal, complementul predicativ, termenul complex de predicat implicit etc. Are în vedere și propozițiile subordonate, îndeosebi subordonatele predicative, făcând și observații utile asupra conjuncțiilor”³⁸.

Tot elev al lui Saussure este și Antoine Meillet, reprezentant important al concepției sociologice despre limbă. Pentru obiectul nostru de studiu este de reținut lucrarea *Remarques sur la théorie de la phrase* (1921), unde susține că fraza cu termen unic este ceva cu totul normal și că de la ea a pornit limbajul. Este vorba de cuvintele-frază care pot exprima porunca, o întrebare, o apreciere etc., intonația având aici un mare rol. Se oprește îndelung asupra frazei nominale care, în multe limbi, nu cuprinde niciun element verbal. În ce privește determinarea, ea recurge la complement, care poate fi substantiv, adjectiv sau adverb. Fraza a evoluat în ce privește exprimarea raporturilor dintre părțile ei. Elementul variabil care se constată în evoluția limbilor „nu se găsește nici în structura anatomică a organelor și în funcționarea acestora, nici în funcționarea psihică, care sunt condițiuni date și constante, ci în «structura societății». Limbajul este un fapt cu totul social”³⁹.

Unul dintre lingviștii importanți ai acestei perioade a fost Jules Vendryes care, în lucrarea *Le langage. Introduction linguistique a l'histoire*, Paris, 1921, încearcă „să cuprindă într-un sistem [...] rezultatele școlii sociologice în lingvistică, fără a rămâne însă exclusiv la punctul acesta de vedere”⁴⁰.

În viziunea lui, limba este un sistem, ale cărui elemente nu au o existență independentă, nu apar ca izolate. El consideră, pe de altă parte, că rostirea formei lingvistice este precedată de anumite procese psihologice în sufletul vorbitorului. Acestei unități psihice care

precedă actul vorbirii îi dă numele de *imagine verbală*. Forma sub care această imagine verbală se exprimă și se percepe cu ajutorul sunetelor este tocmai fraza. Ea, ca imagine verbală, constituie elementul principal al limbajului, pentru că „prin fraze ne-am câștigat limbajul; prin fraze vorbim, prin fraze gândim“. Fraza are exact dimensiunea imaginii verbale și se compune din aceleași elemente ca și imaginea verbală, elemente pe care gramatica tradițională le numește cuvinte. În orice frază deosebim, așadar, morfeme și semanteme. Semantemele sunt acele elemente lingvistice „care exprimă ideile reprezentațiilor“, iar morfemele redau „relațiile pe care le stabilește spiritul între semanteme“. Morfemele sunt, de regulă, elemente fonetice, dar și cuvinte de tipul afixelor (prefixe, sufixe) ori al propozițiilor și conjuncțiilor. Chiar și ordinea cuvintelor sau repetarea lor au calitatea de morfem.

Din punct de vedere strict gramatical, fraza este verbală și nominală, aceasta din urmă putând apărea cu copulă și fără copulă. În ce privește analiza sintactică, el recomandă a nu se lua fraza în bloc. Este necesar să se fixeze tipurile de frază și să se delimiteze în cadrul lor tipuri de grupe ilustrative pentru ordinea cuvintelor în interiorul lor.

Rezultă din toate acestea rolul dominant al frazei în vorbire, deci în comunicare. Referindu-se la limbajul vorbit, el arată că acesta „se mărginește să pună în valoare culmile gândirii; singure acestea se ridică și dominează fraza [...]“⁴¹.

N. Drăganu se oprește îndelung asupra principiilor și tezelor lingvistului danez Otto Jespersen. Pentru sintaxă este importantă cartea *The Philosophy of Grammar*, dar cum spune N. Drăganu, „O rezumare a lor [a chestiunilor de sintaxă] este cu neputință în acest loc“ (p. 255). Ne vom mărgini și noi la câteva date referitoare la propoziție. Astfel, el consideră că există următoarele trei clase de propoziții:

1. *Propoziții nearticulate*: „Thanks!“ / „what?“ / „Off!“;

2. *Propoziții semi-articulate*: „Thank you!“ / „What to do?“ / „Off with his head!“;

3. *Propoziții articulate*: „I thank you“ / „what am I to do?“ / „You must strike off his head!“

Din propoziții pot fi omise părți întregi, deoarece ascultătorul înțelege din context despre ce este vorba. Unele omisiuni apar atât de des încât dau naștere la expresii idiomatice, care sunt, în sine, propoziții complete, înțelese de toată lumea.

Omisiunile acestea sunt de două feluri:

1. p r o s o p e z a (*prosiopesis*) și
2. a p o s i o p e z a (*aposiopesis*).

În încheierea lucrării sale, Jespersen declară că „scopul său a fost ca, fără să neglijeze cercetările de detaliu în limbile cunoscute de el, să dea importanța cuvenită marilor principii care stau la temelia gramaticii tuturor limbilor și astfel să contribuie la știința gramaticii bazată pe psihologie sănătoasă, pe logică sănătoasă și pe faptele solide ale lingvisticii istorice”⁴².

Dacă gramaticile tradițional, „clasice“, erau preocupate îndeosebi de părțile principale de propoziție, subiectul și predicatul, și de copulă, considerată singurul verb autentic, gramaticile și teoriile mai noi au început să ia în considerare, aproape inevitabil, și părțile „secundare“ de propoziție, „adjuncții”, cum sunt ele numite în anumite gramatici.

Din punct de vedere strict cronologic, se poate spune că prima „breșă“ semnificativă în teoria clasică a propoziției (și, implicit, a părților ei componente) s-a produs prin gramatica și teoria „constituenților imediați“, elaborată de Leonard Bloomfield, în lucrarea sa, devenită „clasică“, *Language*, New York; Holt, Rinehart and Winston, 1933, și dezvoltată de Rulan S. Wells, „Immediate constituents“, *Language*, 23 (1947), p. 81–117 și de Zellig S. Harris, *Methods in structural Linguistics*. Chicago: University of Chicago Press, 1951 (ambele lucrări fiind retipărite sau incluse în volume collective)⁴³.

În esență, se renunță la conceperea propoziției ca o structură liniară, ca un șir de constituenți legați prin concatenare, și se optează pentru o construcție alcătuită din straturi de *constituenți imediați*.

Cel care a aprofundat însă și a dezvoltat teoria constituenților imediați prin reguli de rescieri, a fost Noam Chomsky, în diferite lucrări, dintre care cel mai des invocate sunt: *Syntactic Structures*. Haga: Mouton, 1957, și *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge,

Mass.: M.I.T. Press, 1965. Regulile propuse de el sunt *reguli generative*, între care menționăm sistemele de rescriere concatenative care au produs așa-numitele „gramatici de structură sintagmatică”⁴⁴.

În lucrări tipărite în 1956 („The models for the description of a language”) și 1957 („Co-ocurrence and transformation în linguistic structure”), Chomsky și, respective, Harris au vizat, pe lângă analiza structurii de suprafață a propozițiilor, și investigarea structurii de adâncime a acestora prin intermediul regulilor „transformaționale”. Metoda de cercetare a fost însă detaliată de C.F. Hockett, în cursul său intitulat *A Course in Modern Linguistics*, New York: Macmillan, 1958. S-a creat, pe baza acestei teorii, așa-numita gramatică transformațională⁴⁵.

Metoda generativ-transformațională a cunoscut și cunoaște încă diverse aplicații în lingvistica actuală. Ea are la bază concepția lui Noam Chomsky despre capacitatea genetică a omului de a produce enunțuri, această capacitate, un fel de cod genetic, funcționând instantaneu, fără o învățare prealabilă. În consens cu această concepție, el a readus în discuție ideile logice din *Gramatica de la Port-Royal*.

Sușținând disponibilitatea omului de a produce un număr infinit de enunțuri, Noam Chomsky a considerat că această operațiune comunicativă se produce pe baza unui număr restrâns de unități și reguli de generare. În acest caz, scopul lui este să explice acest mecanism, distanțându-se atât de procedeele tradiționale, cât și de cele provenind din behaviorism, care doar descriu limbi, au adică doar un caracter taxonomic. Aceste unități și reguli de generare își au sediul, sub forma unui model abstract, în *structura de adâncime* a fiecărei limbi și, când sunt puse *in actu* prin *regulile de transformare*, ele trec în *structura de suprafață*.

Generarea unui enunț presupune trei componente: *componenta sintactică*, *sintagmatică* sau *simbolică*, *componenta semantică* și *componenta fonologică*. În structura de adâncime, vorbitorul are depozitate regulile sintagmatice de bază (între care și cele *recursive*, adică cele care permit generarea unui număr infinit de enunțuri), conținutul categorial și lexical al unităților lingvistice, precum și *regulile de transpunere* prin care se actualizează funcțiile și relațiile

gramaticale. Această *componentă sintactică* este pusă *in actu* prin *regulile de transformare*, care vizează *componenta fonologică*, operație prin care se trece în structura de suprafață, adică în enunțul propriu-zis. *Componenta semantică* are rol dezambiguizator atunci când apare, în enunț, amalgamarea conținuturilor semantice ale morfemelor.

Facultatea înnăscută de a înțelege mecanismul de producere a enunțurilor, mai exact, a unui număr infinit de enunțuri, și de a le percepe înțelesul este numită de Noam Chomsky *competență*, iar capacitatea de a actualiza acest mecanism prin formarea propriu-zisă de enunțuri este numită *performanță*. Aceste entități pot fi descrise printr-o *gramatică generativă*, pe care Chomsky o înțelege ca pe un ansamblu de reguli și restricții abstracte ce generează enunțurile care, în ultimă instanță, pot fi analizate din perspectiva performanței.

Se consideră, în general, că generativismul a cunoscut patru etape de dezvoltare. Prima este inaugurată de cartea amintită deja a lui Noam Chomsky, *Syntactic Structures*. Căutând să descrie ansamblul de fraze și modul în care se produc ele, Chomsky construiește o gramatică generativă în două părți: 1) partea care cuprinde regulile de structurare a frazei sau a grupurilor de cuvinte și 2) partea care cuprinde regulile de transformare. Prima este foarte apropiată de analiza distribuțională și în constituenți imediați, așa încât doar partea a doua prezintă originalitate. El distinge între *propoziții nucleare*. (kernel sentences), provenite din aplicarea unor reguli obligatorii de transformare la constituenții ultimi, și *propoziții non-nucleare* (non-kernal sentences), care implică și transformări opționale. Transformările sunt deci *obligatorii* și *opționale* și pot fi de expansiune, de suprimare, de permutare, de adăugare etc.

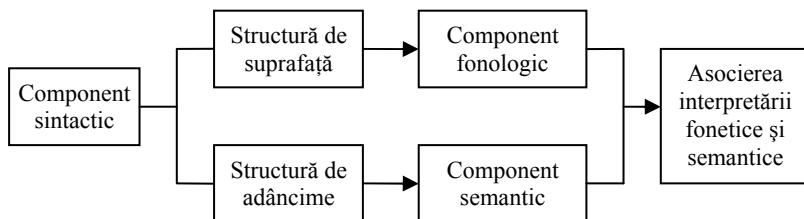
În această primă fază, semantică este puțin luată în considerare, dar în ultimele două etape ea va fi considerată esențială.

Etapa a doua are la bază cartea, devenită celebră, *Aspects of the Theory of Syntax*. În ea, Chomsky vrea să pună temelul unei *gramatici sintactice*, care să reunească, într-o construcție coerentă, sintaxa, semantica și fonologia. Ca noutate, apare distincția, amintită deja, între *structura de adâncime* (deep structure) și *structura de*

suprafață (surface structure), combinată cu conceptul de *transformare*. Prin diferitele tipuri de reguli de transformare, structura de adâncime, care e, de fapt, interpretarea semantică a discursului, este convertită în structură de suprafață. Pornind, după cum am mai arătat, de la gramaticile raționale, Chomsky consideră că structura de adâncime trebuie să cuprindă obligatoriu *grupul subiectului* și *grupul predicatului*, simbolizate în gramaticile generativiste prin GN = grup nominal și GV = grup verbal. Deci o structură de adâncime trebuie să aibă o structură binară:

$$P = GN + GV.$$

Se ajunge, astfel, la următoarea schemă de funcționare a unui enunț:

După cum se poate constata, componenta sintactică este fundamentală, ea generând atât structura de adâncime, cât și structura de suprafață. Acest component constituie sursa generativă a unei gramatici. El constă din *subcomponentul sintactic de bază* și din *transformări*. Subcomponentul sintactic de bază conține *indicii semantici* relevanți și este compus din reguli de structurare a frazei, din reguli de subcategorizare și de lexicon.

În faza a treia, în urma criticilor destul de numeroase, Chomsky introduce un nivel suplimentar de reprezentare, anume *S-structură*, care rezultă din impactul semantic, din ordinea cuvintelor, din opțiunile cu valoare semantică, fiind deci un rezultat al transformărilor. Acest nivel nu aparține nici structurii de adâncime, nici celei de suprafață și se realizează prin componentul semantic. Se consideră că această inovație a fost determinată de teoria așa-numită a *gramaticii*

cazului, elaborată de Ch. Fillmore. El îi reproșă lui Chomsky că anumite informații semantice, precum rolurile de *agent* și *pacient* nu sunt relevate de structura de bază.

După 1980, Chomsky a operat alte modificări, ajungând la o formalizare mai sofisticată, ce formează faza a patra a gramaticii generative. În esență, este vorba de elaborarea *teoriei generării și a ligamentului*. Este abandonat conceptul de regulă sintagmatică și se trece la cel de *modul*, considerându-se că structura internă a gramaticii este una modulară, formată din interacțiunea subsistemelor gramaticale. Sunt preluate din gramatica tradițională noțiunile de *dependență* și cea de *valență*. În final, lingvistul american ajunge, prin procese de formalizare, la noțiunea *gubernare* și la *teoria X-bară*, ceea ce înseamnă că fiecare dintre părțile de vorbire *pline* (substantiv, adjectiv, verb, adverb) poate fi *capul (head)* unei construcții endocentrice care, la rândul ei, poate deveni capul altei construcții endocentrice etc.

Din teoria generativ-transformațională a lui N. Chomsky s-a dezvoltat o altă direcție de cercetare sub denumirea de „teoria cazurilor“. Elaborarea ei îi aparține lui Ch. Fillmore și a fost expusă în mai multe articole, dintre care cel mai important este cel care a și dat numele noii teorii: *The Case for Case*, publicat în vol. *Universals in Linguistic Theory*, editat de Emmon Bach și Robert T. Harms, New York, Holt Rinehart and Winson, 1968.

Ch. Fillmon și-a propus aprofundarea naturii structurii de adâncime, cercetările în acest sens fiind orientare spre latura semantică a faptelor cercetate. Se poate spune deci că, prin specificul orientării sale, demersul teoretic al lui Ch. Fillmore se înscrie în direcția studiilor post-chomskiene.

Direcția funcțională este ilustrată, în domeniul care ne interesează, de lucrarea, devenită clasică, a lui Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*⁴⁶.

De toate aceste curente moderne ne vom ocupa, mai pe larg, cu un alt prilej.

NOTE

37. *Ibid.*, p. 168.
38. *Ibid.*, p. 170–178 *passim*.
39. *Ibid.*, p. 179–182 *passim*.
40. *Ibid.*, p. 198–199.
41. *Ibid.*, p. 199–209 *passim*.
42. *Ibid.*, p. 258–259.
43. Cf. John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Editura Științifică, București, 1995, p. 240.
44. John Lyons, *op. cit.*, p. 244–256. Nu am luat în considerație referirile la gramaticile categoriale (p. 256–261), datorită faptului că acestea privesc în cea mai mare măsură logica formală.
45. John Lyons, *op. cit.*, p. 278.
46. Noi am avut la dispoziție ediția a doua, din 1965: Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*. Préface de Jean Fourquet, Professeur à la Sorbonne. Deuxième édition revue et corrigée, Librairie Klincksieck, Paris, 1965.

ADVERBIAL MODIFIERS. HISTORICAL PERSPECTIVE (2)

(Abstract)

Key words: *grammar, adverbial modifiers, historical perspective*

The article represents a review of the manner in which one perceived the adverbial determination in diverse grammars along time. The starting point is Panini's grammar (the 6th century b.Chr.), then approaching the grammars in the Greek and Latin areas. A special attention is granted to the *Grammar of Port Royal* (1676), due to the influence it exercised on the following rationalist or logicist grammars, and in general upon "traditional" grammars. A comprehensive section is dedicated to German linguists such as Franz Bopp, Jakob Grimm, Friederich Diez, Hermann Paul, W. Wundt, Karl Vossler and, more recently, Leo Spitzer and Karl Buhler. The French linguistic school is present grace to the theses of F. de Saussure and Antoine Meillet, whereas the Danish school is represented by the ideas of Otto Jespersen. The historic preview ends with the generative theories of Noam Chomsky.